

سرشناسه :

عنوان و نام پدیدآور:

مشخصات نشر : تهران:

مشخصات ظاهری:

فروست:

شابک:

وضعیت فهرست‌نویسی:

یادداشت:

موضوع:

موضوع:

شناسه افزوده:

شناسه افزوده:

رده‌بندی کنگره:

رده‌بندی دیوبی:

شماره کتابشناسی ملی:

احمدی، نزهت، ۱۳۴۳، مؤلف

در باب اوقاف صفوی (مجموعه مقالات) / تألیف نزهت احمدی

تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰.

۲۴۸ص

کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی

678-600-220-031-0

فیبا

کتابنامه: ص. ۲۴۸.

وقف -- ایران -- تاریخ -- ۹۰۷ - ۱۱۴۸ق.

وقفنامه‌ها -- ایران -- تاریخ -- ۹۰۷ - ۱۱۴۸ق

ایران -- تاریخ -- صفویان، ۹۰۷ - ۱۱۴۸ق.

کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی

DSR ۱۱۷۵ / الف ۳ د ۴ ۱۳۹۰

۹۵۵ / ۷۱۰۷۲۷

۲۴۳۷۷۷۳

در باب اوقاف صفوی

(مجموعه مقالات)

تألیف:

دکتر نزهت احمدی

(عضو هیئت علمی دانشگاه الزهراء)

www.ketab.ir

کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی

تهران - ۱۳۹۰

کتابخانه پژوهش و مرکز اسناد
مجلس شورای اسلامی

در باب اوقاف صفوی

(مجموعه مقالات)

تألیف: نزهت احمدی

نمونه خوان : مهری خلیلی
حروف نگار و صفحه آرا : مهربان بیری دبیزج
قلم های استفاده شده : لوتوس، یاقوت، Tims
کاغذ مورد استفاده : ۷۰ گرمی تحریر خارجی

شماره انتشار : ۲۶۵

ناظر فنی : نیکی ایوبی زاده

چاپ : فرشویه

لیتوگرافی : تزام نگار

صحافی : سیدین

چاپ اول : ۱۳۹۰

شمارگان : ۱۰۰۰

بها : ۶۰/۰۰۰ ریال

شابک : 978-600-220-031-0

تمامی حقوق چاپ و نشر این اثر در انحصار کتابخانه، موزه و مرکز
اسناد مجلس شورای اسلامی است.

انتشارات و توزیع:

مرکز پژوهش کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی،
خیابان انقلاب، مابین خیابان ابوریحان و دانشگاه، ساختمان
فروردین، طبقه ۷، واحد ۲۷ و ۲۸ : تلفن: ۶۶۹۶۴۱۲۱

نشانی سایت اینترنتی: www.ical.ir

نشانی پست الکترونیکی: Pajooreshlib@yahoo.com

به نام آنکه جان را فکرت آموخت

ارزش پژوهشهای موردی، به هیچ روی قابل مقایسه با کارهای مفصل دوره‌ای نیست. دلیل آن هم روشن است. چرا که در یک پژوهش موردی، پژوهشگر با تمرکز بر روی موضوع یا سندی خاص تلاش می‌کند تا تمامی ابعاد آن را بررسی کرده و مخاطب خود را در جریان کامل آن قرار دهد. در حالی که در کارهای پژوهشی دوره‌ای چنین امکانی برای سنجش درست تمام داده‌ها یا حتی به دست آوردن آنها از مآخذ وجود ندارد.

درست به همین دلیل است که باید پژوهش‌های دانشجویی را در سطوح مختلف به سمت بررسی‌های جزئی‌تر اما سودمندتر در درک کلی موضوع سوق و اجازه داده نشود تا دانشجو یا پژوهشگر ما با کلی‌گویی، وقت خود و دیگران را صرف ماکلی کند که با دقت و سنجش کافی نوشته نشده است.

آنچه در این مجموعه، شاهد آن هستیم، هم به لحاظ پژوهش موردی و هم به دلیل اهمیت موضوع وقف در حیات فرهنگی و اجتماعی ما، مجموعه قابل تأملی است.

ایران اسلامی که روزگاری مدارس خود را با وقف می‌گذراند، اکنون با استفاده از منابع دیگری که روز به روز نیز محدودتر می‌شود، اداره می‌کند؛ در حالی که بسیاری از دانشگاه‌های بزرگ غرب، همچنان با موقوفات اداره شده و بودجه‌های سرسام‌آوری دارد که گاه نمی‌داند آنها را کجا هزینه کند، زیرا هر روز بر موقوفات آنها افزوده می‌شود.

بدین ترتیب، بررسی تجربه نقش وقف در امور مدارس و فرهنگ و کتاب‌نویسی و استسناخ، یعنی یک حوزه مهم معرفتی در تمدن اسلامی، نقش مهمی است که تنها بر اساس بررسی وقف‌نامه‌های برجای مانده امکان‌پذیر است و این کاری است که در این پژوهش آغاز شده و امیدواریم ادامه یابد.

از سرکار خانم زهرا احمدی و همه دوستان ما در پژوهش که نهایت تلاش را برای بهبود کار به کار بردند، سپاسگزاری می‌کنم و توفیق همه آنان را از خداوند متعال خواستارم.
و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین

رسول جعفریان
ریاست کتابخانه، موزه و مرکز اسناد
مجلس شورای اسلامی

www.ketab.ir

فهرست مطالب

۱۱	پیشگفتار
۱۵	وقفنامه، شیوه نگارش و اصطلاحات آن
۱۵	اهمیت اسناد
۱۶	وقفنامه به عنوان نوعی سند
۱۸	معرفی جنبه‌های صوری یک وقفنامه
۲۱	تعریف واژگان و اصطلاحات
۲۱	وقف:
۲۱	واقف:
۲۲	وقفنامه
۲۲	متولی و تولیت
۲۲	متولی منصوص
۲۲	موقوف علیهم
۲۲	وقف عام: وقف خاص
۲۳	ناظر استصوابی و ناظر اطلاعی
۲۳	رقبات موقوفه
۲۵	ساختار نهاد وقف در عصر صفوی
۲۶	پیشینه دیوان اوقاف یا دیوان احباس
۲۶	۱. ساختار نهاد وقف در عصر صفوی
۲۷	الف. ریاست دیوان اوقاف
۳۵	ب. عمال و کارگزاران دیوان اوقاف
۴۳	تأثیر نهاد وقف در نظام آموزشی دوره صفوی
۴۵	الف. وقف و معماری مدارس

۴۸.....	ب. انگیزه واقفان از ساخت مدارس.....
۵۲.....	ج. تأثیر موقوفات بر افزایش آموزش دینی در ایران.....
۵۴.....	د. اعمال نفوذ واقف به لحاظ فکری بر مدارس.....
۵۷.....	ه. تحصیلات و ارتباط آن با وقف.....
۵۹.....	۱. دوره تحصیلات.....
۵۹.....	۱-۱. تحصیلات ابتدایی.....
۶۰.....	۱-۲. تحصیلات عالی.....
۶۲.....	۳-۱. مواد درسی در مدارس.....
۶۵.....	شیوه اداره مدارس بر اساس وقفنامه‌ها در دوره صفوی.....
۶۶.....	۱. شرایط مدرّس بر اساس وقفنامه‌ها.....
۶۷.....	تقدیر به تشیع اثنی عشری.....
۶۷.....	تسلط بر علوم دینی.....
۶۸.....	حضور در مدرسه.....
۶۸.....	رسیدگی و نظارت بر امور مدرسه.....
۶۹.....	رسیدگی به امور طلبه‌ها.....
۶۹.....	عدم آلودگی به مفاسد اخلاقی.....
۷۰.....	نظارت بر پیشرفت درسی طلبه‌ها.....
۷۰.....	رسیدگی به حضور و غیاب طلباب.....
۷۰.....	نظارت بر پرداخت مستمری طلباب.....
۷۰.....	۲. شرایط طلباب بر اساس وقفنامه‌ها.....
۷۱.....	تقدیر به تشیع اثنی عشری.....
۷۱.....	اقامت دائم در مدرسه.....
۷۲.....	سنجش پیشرفت طلبه‌ها.....
۷۲.....	تعیین زمان برای اشتغال به تحصیل.....
۷۳.....	عدم اشتغال در حین تحصیل.....
۷۴.....	تأیید طلبه‌ها از لحاظ اخلاقی.....
۷۵.....	۳. حقوق مدرّسان و طلبه‌ها.....
۷۵.....	پرداخت مستمری مدرّس.....
۷۶.....	تأمین هزینه زندگی طلباب.....
۷۷.....	۴. وقف کتاب برای کتابخانه‌های مدارس.....
۷۹.....	شرایط استفاده از کتابخانه.....
۸۰.....	۵. تنظیم درآمد و مخارج مدارس.....
۸۵.....	چهار وقفنامه از مدارس دوره صفوی.....
۸۵.....	وقفنامه مدرسه جدّه کوچک.....

۱. ویژگی‌های وقفنامه مدرسه جذه کوچک.....	۸۵
۲. ویژگی‌های وقفنامه مدرسه جذه بزرگ.....	۸۸
ویژگی‌های وقفنامه مدرسه کاسه‌گران.....	۹۰
ویژگی‌های وقفنامه مدرسه نیم‌آورد.....	۹۰
متن وقفنامه مدرسه جذه کوچک.....	۹۱
فهرست کتب وقفی مدرسه در پشت وقفنامه.....	۱۰۰
متن وقفنامه مدرسه جذه بزرگ.....	۱۰۱
متن وقفنامه مدرسه کاسه‌گران.....	۱۰۹
حاشیه وقفنامه مدرسه کاسه‌گران.....	۱۱۷
متن وقفنامه مدرسه نیم‌آورد.....	۱۲۱
تعامل نهاد روحانیت و نهاد وقف.....	۱۲۹
مقدمه.....	۱۲۹
نتیجه.....	۱۳۸
تشیع و وقف در عصر صفوی.....	۱۳۹
مقدمه.....	۱۳۹
تعداد وقفنامه‌های هر دهه.....	۱۴۲
الف. تأثیر موقوفات بر گسترش تشیع در ایران.....	۱۴۳
جدول مصارف کلی وقف.....	۱۴۷
ب. تأثیر نهاد آموزشی دینی بر گسترش تشیع در ایران.....	۱۴۹
ج. نقش تشیع در گسترش و جهت‌دهی به موقوفات.....	۱۵۰
نتیجه.....	۱۵۲
کارکرد موقوفات در گسترش مراسم مذهبی دوره صفوی.....	۱۵۵
مراسم و اعیاد مذهبی.....	۱۵۶
حمایت موقوفات از مراسم عزاداری.....	۱۵۷
افزایش سفرهای زیارتی با حمایت موقوفات.....	۱۶۰
توسعه بناهای مذهبی تحت حمایت موقوفات.....	۱۶۳
وقف بر تعمیر و مرمت بنا.....	۱۶۶
وقف بر روشنایی.....	۱۶۶
وقف برای خوش‌بو کردن اماکن.....	۱۶۷
وقف بر خدام.....	۱۶۷
وقف بر فرش.....	۱۶۸
وقف بر تأسیسات جانبی.....	۱۶۸
وقف بر سقاخانه حرم.....	۱۶۸

۱۶۹	وقف بر دارالشفاء
۱۶۹	وقف بر اطعام زائران
۱۷۰	موارد استثنایی
۱۷۰	نتیجه
۱۷۳	زنان واقف در پایتخت صفوی
۱۷۳	مقدمه
۱۷۶	وقفنامه‌های بانوان اصفهان در دوره صفوی
۱۷۸	فهرست وقفنامه‌های دوره صفوی موجود در اداره کل اوقاف اصفهان
۱۸۷	نتیجه
۱۸۹	دو بنای ماندگار از دو بانوی دربار
۱۹۴	کارکردهای بنا:
۱۹۵	تأسیسات جانبی
۱۹۵	پشتیبانی از بنا:
۱۹۶	ویژگی‌ها و تفاوت‌های دو بنا
۱۹۶	علل بقای بنا
۱۹۸	نتیجه
۲۰۱	دو وقفنامه از دو بانوی عصر صفوی (زبیده بیگم و گوهرشاه خانم)
۲۰۱	وقفنامه زبیده بیگم
۲۰۲	وقفنامه گوهرشاه بیگم
۲۰۳	متن وقفنامه زبیده بیگم
۲۱۳	تکمّل وقفنامه زبیده بیگم
۲۱۴	حواشی وقفنامه زبیده بیگم
۲۱۸	متن وقفنامه گوهرشاه بیگم
۲۲۰	حواشی وقفنامه
۲۲۳	نجات فرزندان انگیزه‌ای برای وقف
۲۳۱	نتیجه
۲۳۳	نمایه‌ها
۲۴۳	کتابنامه

پیشگفتار

ارزش اسناد در پژوهش‌های تاریخی از دیرباز روشن بوده است و بسیاری از نویسندگان با استفاده از اسناد دولتی که در دسترس داشته‌اند، بر غنای کار خود افزوده‌اند. اما امروزه محققان، که تنها برای مستند کردن گفته‌های خویش به سراغ اسناد دولتی می‌روند، که هر گونه سندی حتی اسناد خانوادگی و خصوصی نیز راهگشای بسیاری از تحقیقات تاریخی می‌باشد.

توجه بسیار پژوهشگران به جنبه‌ها و گونه‌های مختلف اسناد بویژه در دهه‌های اخیر باعث چاپ و نشر بسیاری از انواع اسناد شده است که هر کدام از آنها خود می‌تواند منشأ تحقیقات و پژوهش‌های عمیق‌تری در تاریخ باشد. حتی قابل توجه است که گاه نگاه محققان به یک سند خاص دقیقاً یکسان نیست و آنان هر یک از منظر خود و یا متناسب با موضوع مورد تحقیق از اسناد برداشت‌ها و تفسیرهای مختلفی ارائه می‌دهند که در مواردی نیز نمی‌توان گفت که یکی غلط می‌شود و دیگری صحیح است.

بطور کلی، اسناد را به دو دسته بزرگ اسناد دولتی و غیر دولتی می‌توان تقسیم کرد و سپس برای هر یک چندین زیر مجموعه مشخص ساخت. علاوه بر آنکه اسناد را به لحاظ زمانی و دوره‌ای تقسیم‌بندی می‌نماییم. اسناد مربوط به وقف نیز در زمره اسنادی هستند که در دهه‌های اخیر اهمیت آنها در مطالعات تاریخی روشن شده است. مورخ به هنگام استفاده از آنها در پی اثبات صحت و سقم موقوفات نیست و سر آن ندارد که

در میزان رقبات وقفی چون و چرا کند. مورخ در پی آن است که ببیند چرا و به چه دلیل، در چه زمانی، تحت چه شرایطی و برای چه منظوری فردی اموال خود را وقف نموده است. پاسخ این پرسش‌های به ظاهر ساده چندان آسان نیست. حتی انگیزه وقف که در اولین نگاه مسأله اصلی وقف است، بدرستی روشن نیست. تقریباً در تمام وقف‌نامه‌ها^۱ جملاتی کلیشه‌ای که حکایت از کسب ثواب اخروی است، روبرو هستیم. حال آنکه انگیزه واقف را حد فاصل کسب موقعیت و مقبولیت اجتماعی تا کسب ثواب اخروی می‌توان تصور کرد.

در خصوص وقف، گاه مطالبی در مقالات و کتاب‌های مختلف بدون هیچ پشتوانه اسنادی نوشته شده است که حتی باعث انحراف افکار می‌شود. نسبت دادن وقف به اسلام از جمله این موارد است. کسانی که در این زمینه مطالعه کرده‌اند می‌دانند وقف سابقه‌ای دیرینه دارد و تقریباً تمام ملل و اقوام و در نتیجه تمام ادیان، الهی و شیر الهی، از وقف و نذر بی‌بهره نیستند. همین‌طور در مورد انگیزه واقفان گاه گفته شده است که صرفاً برای جلوگیری از مصادره بوده است، بدون آنکه دلیل مستندی ارائه شود. حال آنکه همان‌گونه که به کرات در تاریخ دیده شده است به صرف یک حکم فقهی که اموال وقف مصونیت دارد نمی‌توان از مصادره، خف و میل و یا خارج شدن آن از وقفیت در طول تاریخ جلوگیری کرد.

در وقف جنسیت شرط نیست، بلکه اهلیت مهم است. فرد باید بالغ و عاقل باشد، مرد و زن بودنش و یا پیری و جوانیش اهمیتی ندارد. همچنین طبقه اجتماعی و با حتی حداقل و حداکثری در میزان وقف معنی و مفهوم ندارد و هرکس از هر طبقه اجتماعی به اندازه وسع خود می‌تواند وقف نماید.

ویژگی قابل توجه اسناد مربوط به وقف این است که این اسناد برای ضبط حوادث تاریخی و حتی اجتماعی تدوین نشده‌اند بلکه علت وجودی آنها صحه گذاشتن بر عمل وقف است. اما همین سند می‌تواند اطلاعات تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی قابل توجهی را در اختیار محقق قرار دهد. البته شاید یک سند به تنهایی و به

صورت تک‌موردی اطلاعات زیادی عرضه نکند ولی در ارزش مجموعه‌ای از اسناد وقفی از یک دوره خاص هیچ تردیدی وجود ندارد و می‌توان با تجزیه و تحلیل آنها و نیز با مقایسه و تطبیق این‌گونه اسناد به بسیاری از مسائل اجتماعی واقف شد.

دوره صفویه به دلیل کثرت موقوفات و بویژه بناهای وقفی ماندگاری که هنوز در گوشه و کنار مملکت خودنمایی می‌کنند توجه بسیاری از پژوهشگران را جلب کرده است. کثرت اسناد برجای مانده از این دوره علیرغم تاراج‌هایی که پس از سقوط این سلسله رخ داد، شاهی بر اهمیت وقف در این دوره است.

در اینجا مجموعه‌ای از مقالات در خصوص اوقاف دوره صفویه پیش روست که بیشتر آنها پیش از این به چاپ رسیده‌اند، اما به دلیل در دسترس نبودن همه این نشریات، بویژه مجلات علمی پژوهشی و یا مجموعه مقالات سمینارها و همچنین پراکندگی آنها بر آن شدیم تا این مقالات را در مجموعه‌ای مستقل به چاپ رسانیم. اما از آنجایی که این مقالات پیش از این به صورت مستقل چاپ شده بودند برخی نکات تکراری که در مقاله‌های مورد نظر می‌بایست آورده شود تا موضوع مفهوم شود در آنها وجود داشت که در اینجا سعی شده حتی‌الامکان و تا حدی که به استقلال مقاله لطمه وارد نشود این مطالب تکراری حذف و یا با مطالب دیگر جایگزین شود. از این روی در بعضی موارد، تغییرات مختصری در مقاله‌ها صورت گرفته است.